

Tõnu Ots: „Kui reeglites on kirjas keelud, tuleb ette näha ka sanktsioonid nende rikkujate vastu.”

Kasvatus ja karistus

Tõnu Ots
psühholoog

Kasvatuses määravad teo tähtsuse ainult tagajärjed.

Kool on enamikule lastest nende esimehe tõeline ühiskond. Ühiskonnaga kohanimist nimetatakse sotsialiseerumiseks ja mittekohandumist asotsiaalsuseks. Sotsialiseerumise kasvatuslik olemus on selles, et laps peab subjektiivse enesetunde järgi määratava heaolu telje „hea–halb” kooskõlastama ühiskonna objektiivse – seaduste, normide, traditsioonide – teljega „õige–vale”.

Kui kodu on lapse kasvades ühiskonna väikeseks mudeliks – st õiguste kõrval valitsevad ka ühiskonnale omased keelud ja kohustused, on lapsel kodust välja ulatuvas ühiskonnas kerge kohaneda. Kui kodus valitseb tervele ühiskonnale mitteomane psüühiline mikrokliima – kas kõikelubavus, kontrollimatus, minnalaskmine ühelt poolt või teistpidi, vägivald, dressuur, taltsutamine –, on lapsel raske ühiskonnas konfliktideta kohaneda. Seda näeme koolis kasvatusprobleemidena.

Kasvatuses kehtib seaduspärasus, et ühes kasvatusperioodis (väikelapse-, koolieeliku-, algkooli-, põhikoolieas) tehtud kasvatusvead ilmnevad probleemi-

na alles järgmises, mitte samas kasvatusperioodis. See tähendab, et kasvatuses on alati suur osa tagantjärele tarkust – alati on võimalik ja õiguski vabandada end varem tehtud kasvatusvigadega: „Ta kohe on selline...”

Millised on iga kasvatusetapi levinud kasvatusvead, mille tagajärjed avalduvad alles järgmises etapis?

Keeld on valus

Väikelapseea (enne eneseteadvuse teket) kasvatuses peab välja kujunema keelu mõiste. Ajusse on juba loomariigist peale kodeeritud keelusignaal valuja hirmutundena. Loomariigi ohuhäälitus ja inimeste kategooriline imperatiiv „ei!” või „ei tohi!” paistab ka tomograafuuringutes aju aktiivsuse pidurdumise-na ehk siis keelata tegevuse lõpetamist eeldava füsioloogilise seisundina. Kui kodus ei keelata last nii, et ta tööpoolest lõpetab lubamatu tegevuse, kustub ajus ürgne kaitsereaktsioon – lõpetada hoiatava signaali peale ohtlik tegevus – ja lapsel ei kujunegi loomupärane taltumine keelu peale. (Kodus ka-

sutatavat „ära tee!” ei käsita aju alateadvus keeluna, pigem käsuna „tee ära!”.)

Jaapani kasvatus isegi soovib, et keelu mõiste elustamiseks automatiseerunud käitumises tulebki väikelapses koos keeluga tekitada väike valuaisting (laks vastu näppe, kui laps topib neid seinakontakti või tirib pliidilt kuumaveekannu). Tuleb aru saada, et see pole vägivald, vaid üks preventsiivivõte – lapse aju automatiseerunud protsessides elustub arusaam, et keeld on valus või valu ennetamise signaal. Seda tohib teha aga ainult lapse teadvuse tekkeni (4–5-a) ja mitte karistamisena. Siis saab laps aru, et „keeld on valus”. Kui saada me keeldu valuaistinguga pärast teadvuse teket, võib lapse teadvuses toimiv loogika teha järelduse, et „ema on kuri”.

Vabakasvatuse reegelgi on, et „vabakasvatuses on lapsele lubatud kõik, mis pole keelatud”. Kui lasteaeda või kooli jõuab laps, kellel pole keelu mõiste automatiseerunud oskusena välja kujunenud, on ta „raske” – ja seleta talle siis, miks ei tohi karjuda, ropendada, haiget teha. Ning võtamegi endale märkama-

Uuringud näitavad, et poisid ei võta eeskju mitte heast naisõpetajast, vaid vanemast poisist tänaval, filmikangelasest või arvutimängu virtuaalsest vägilasest.

tult appi režiimse kasvatuses põhimõtte „keelatud ja karistatav on kõik, mis pole lubatud“.

Haiget teha pole lõbus

Koolieelikueas tuleb lapses tähtsaima kasvatusetegevusena välja kujundada arusaam inimlikust headusest, mitte headusest kui kuuletava lapse omadusest. Inimlik headus on inimväärtuste üks komponent ja sisaldab arusaamu armastusest, mõistmisest, kaastundest, halastamisest, aitamisest, sallimisest. Selle rea kurjemas otsas ohustab lapse käitumist sallimatus, põlgus, vihkamine. Raskeks teeb niisuguse kasvatuses see, et armastus on inimarengut saatnud hoopis lühemat aega kui egoistlikud instinktid – loomariigis on küll hoolitsus, kuid pole halastust, andestust, andeks-palumist. Armastusvõimet – mitte üksnes emotsionaalset tunnet teise inimese vastu, vaid kui biofiliaat (võimet armastada kõike elavat) – tuleb kasvatada koos teadvuse tekkega. Mowgli-sündroomiga või autistlikel lastel empaatiavõime puudub ja seda hiljem järele kasvatada pole praktiliselt võimalik.

Kui kooli jõuab empaatiavõimetu laps, märkame temas seletamatut kurjust ja parima tulemusena võime saavutada sallivuse ehk enesekontrolli tasandi. Selle fenomeni tunnetamine lubas USA lapsevanemate tsensuuril nõuda multi-

filmi „Tom ja Jerry“ keelustamist, sest see kasvatas empaatiavõimetutes lastes arusaama, et haiget teha on lõbus.

Armastust millegi vastu pole võimalik saavutada selle „millegi“ mõistmiseta, mõistmist pole võimalik saavutada sellest „millestki“ arusaamiseta. Millest me aru ei saa või aru saada ei taha, seda võtame sallimatusena. Arusaamine ongi sallivus ja sallivuse-sallimatuse vahe on tolerantsus, mille kujundamisega hirmsat vaeva näeme. Sallimatusest on lühike tee põlguseni ja põlgusest vihkamiseni.

Ka oma pahateo tunnetamine ning andeks palumine ja andestamine kuuluvad koolieelse headusekasvatuse juurde. Selle „käegakatsutav“ vorm on „palun“ ja „tänan“. Elu teiste seas eeldab ka enesesalgamist, alistumist, andlikkust. Neid tundeid ilmutab inimpsüühika kõigepealt palumise ja tänamisega. Seda tehakse ikka pea langetamise, kumardamise ja vaoshoitud tooniga. Selles peitub kasvatatud inimese andlikkuse üllus ja suurus. Laps, kes pole õppinud paluma ja tänama, ei hakka kunagi ka andeks paluma ega andeks andma.

Hea pole alati õige ja paha pole alati vale

Algkoolis õpime leidma oma kohta kollektiivis (st ühiskonnas). Seda tegevust nimetame enesekehtestamiseks, sest see on seotud dominantsuse, hierarhia,

suhetega, mille kõige ürgsem ja käepärasem vahend on jõud. Siit tuleneb, et selle ea suurim kasvatusviga on elementaarse eetika kujundamata jätmine. Isiku käitumist juhib arusaam subjektiivselt heast ja halvast. (Ära tee teisele seda, mida sa ei soovi endale tehtavat.) Kodaniku käitumist juhib selle kõrval ka arusaam õigest ja valest. Selle arusaama kujundamise tööriistad on eetika ja seadused. Vale on õpetada ideaalina vaid seaduskuulekat last. Võib lausa karta sellist, kes püüab kõiki probleeme lahendada seaduste järgi, sest kui seaduses spikrit ei ole ja eetilised tõekspidamised kujunemata, pole asi kaugel kuritegevusest (kelle oma on leitud asi, kui ma omanikku tean, kuigi asja leidsin?). Põhilised, kogu elule aluse panevad eetikamõisted *ausus-valelikkus, õiglus-hoolimatus, väarikus-lodevus* kujunevad teismeliseea alguses, mil maailm on lapse jaoks veel mustvalge.

Aga samas just selleks, et oma vabadust tunnetada ja vältida määratlematust, vajab laps piire ja reegleid. Targad seadused koosnevad rohkem keeludest kui käskudest. Keeldu võtab meie psüühika kui vabaduse piiride ulatuvust, käsku kui igasuguse vaba valiku piiramist. Kui aga midagi on keelatud, peavad olema ka sanktsioonid. Karistamise psühholoogia ütleb, et karistada tohib vaid keelust üleastumist, käsu

mittetäitmine (tsiviilelus) on mõjutamise, argumenteerimise, käsundaja autoriteedi probleem. Kui karistussanktsioonid keelust üleastumise eest on lapsele teada, siis ta kuuletub või teab, et rikkus seadust tahtlikult, ning suhtub karistusse (isegi füüsilisse) kui vääratusse jõusse. Kui last püütakse taltsutada või dresseerida käskudega, tunneb ta enast võõrale tahtele allutatuna ja hakkab vastu. Vahe pole kõigile märgatav ja arusaadav, kuid kasvatuses väga oluline. Sest siit tuleneb lapse arusaam, et karistus keelust üleastujale (ka füüsilise) pole vägivald, vaid seaduse tööriist, jõuga sundimine aga on vägivald.

Igas koolis peavad olema sisekorraeeskirjad ehk koolireeglid. Algekooliaastad on aeg, mil need koos koolitraditsioonidega (soovitavad normid) üksipulgi selgeks teha. Kuid koolireeglites puuduvad üldjuhul sanktsioonid ja õpetaja ei püüagi keelust üle astuvat last korrale kutsuda, sest ta on piisavalt arukas, et taibata – kui keeldu ei arvestata ja karistada ei saa, on minu autoriteet kadunud.

Murdeas murrame välja lapsepõlvest

Põhikool on lapse murdumise iga. Seal murtakse end täiskasvanuks. Siis peaks normaalne kasvatus keskendumata täiskasvanuks olemise õpetamisele – tüdrukutele neiupõlve kasvatus (naiselik uhkus, suursugusus, tunded) ja poistele noormehe kasvatus (mehelik väärikus, ausus, otsustavus, vastutus). Kui need mõisted jäävad just selles eas arusaadavalt avamata, on hiljem tegu naiselikkuse ja mehelikkuse probleemidega.

Kui oleme lapse kujunemisel neid sõlmpunkte järginud, ja enamik kodusid-koole siiski on, pole me kasvatusprobleemidega hädas. Kuid koolisüsteemil tervikuna ei ole kahjuks jõudu ega võimalustki seda kõike teha. Pole kohta õppekavas ega ka eeskujul. Uuringud näitavad, et poisid ei võta eeskujul mitte heast naisõpetajast, vaid vanemast poisist tänaval, filmikangelasest või arvutimängu virtuaalses vägilasest. Meie aju ei tee kahjuks vahet, kas näeme eeskujul väärivat käitumist aknast, teleri- või arvutiekraanilt.

Kõik, millest kasvatusüldsus viimasel ajal kasvatusprobleemidena räägib, vii-

tab sellele, et meie ühiskond rahuldub laste õpetamisega, kuid ei tee märkimisväärsed pingutusi lapse psüühika ja eetika kujundamiseks. Kool on harjunud didaktilise võttega – järeleaitamine. Püüd teatud kasvatusvigadega toime tulla on samuti järeleaitamine, kuid kahjuks väga väikese kasuteguriga. Olen nii teoorias kui ka praktikas püüdnud järeleaitamise korras toime tulla hüperaktiivsete (taltsutamatu, enesekontrollile allumatute, püsimatute, autistlike), kuid heatahtlike lastega. Ja võin kinnitada, et see on tohutu eneseohverdamise hinnaga võimalik. Kuid taltsutamatu ja kurjust või vihkamist täis lapsega pole saavutused kelkimist väärt.

Minu arusaamades on vaid neli kasvatusgevust: 1) innustamine; 2) diskuteerimine (küsimine, arutamine, vaidlemine); 3) kontrolli all hoidmine (juures, lähedal olemine, nõudlikkuse ilmutamine, tahtemaduste kujundamine, pahe- de vältimine) ja 4) paraku ka režiim (sundimine, vabaduse piiramine, füüsilisele jõule allutamine).

Mõni laps, kes on kasvanud vägivalda tingimustes, usub ka enda tugevusena vaid vägivalda ja allubki vaid jõule. Ma ei tea tänapäeval ühtegi õhtumaa tsivilisatsiooni, kus lapse löömist või peksmist on karistuse sanktsioonina aktsepteeritud, küll on lubatud muud korrale kutsumise füüsilisi võtteid. Näiteks on lubatud märatsevat last rahunemiseni haardes hoida, maha suruda ja kinni hoida, kaklemaid tõukamisega lahutada, kaitsta enast maadlusvõtetega, käest ja riidest hoida ja tõmmata, isegi rinnust kinni võtta ja tõsta. Sellisel juhul peavad need sanktsioonid olema koolidokumentides seadustatud ja kõigile teada, neid tohib kasutada vaid eriolukorras ja kasutamisel peab seda protokollima. Meesõpetaja autoriteeti uurides selgus huvitava seigana see, et küsimusele, mis hoiab neid tagasi korda rikkumast, vastasid poisid, et „ta on suur ja minust tugevam“, kuigi seda polnud õpetajal kunagi olnud vajadust tõestada.

Mida öelda kokkuvõtteks olukorras, kus kasvatussega seonduv on andnud ainet ajakirjanduse kõmu-uudistele?

- Järeleaitamine kasvatuses on poolik lahendus. Alustada tuleb kasvatuses kodus, lasteaias, algkoolis, põhikoolis.

- Kui oleme tekitanud massilise kasvatusamatuse, tuleb siiski vigu parandada.

- Kui vigade parandamine eeldab rangemaid koolireegleid, tuleb need kehtestada.

- Kui reeglites on kirjas keelud, tuleb ette näha ka sanktsioonid nende rikkujate vastu.

- Kui on sanktsioonid, tuleb neis äärmuslike, eriolukorras kasutatavate vahenditena ette näha ka füüsilise allutamine.

- Iga jõukasutus tuleb käsitada eriolukorrana ja see kuulub menetlemisele seadustes ettenähtud korras.

- Lapsevanema trahvimine direktori poolt tekitab vaid uusi pingeid, sest paljud kodud on oma lapse kasvatamusega samamoodi hädas kui kool.

Üldsuse rahustamiseks ütlen põhimõtte, millest usun juhenduvat iga õpetajat lapsega suheldes: *ainult tagajärjed määravad teo tähtsuse*. Praegu näib meie südamevalu koolis toimuva üle keskenduvat vaid juhtumitele – vägivald, relvad, suitsetamine. Aga ajakirjandus ei ole katsetanudki keskenduda küsimusele, mis saab edasi. Milliseks kujunevad pärast tõsist tüli õpilase-õpetaja suhted? Mis sai poisist, kes sai tüdruku solvamise eest õpetajalt kõrva-kiilu? Teame, et ta tuli kooli koos isa ja advokaadiga ning õpetaja lasti lahti. Aga poiss? On ta nüüd pailaps või pätt?

Kool on õpetanud ka ühiskonda pane- ma igale elujuhtumile hinnet võimalikult kohe – nagu kontrolltööle päeva lõpuks või tunnistusele pärast õppeveerandit. Kas üks või teine kasvatusvõte on õige või väär, seda saame täie veendumusega kinnitada aga alles järgmises kasvatusetapis. Kui minu lugejad on praegu täiskasvanud, siis laske mõttes läbi kooliaeg – kas nõudlik, karm või isegi karistatav õpetaja oli tagantjärele hinnates teie arengule pigem kasulik või kahjulik?

Ma ei õigusta õpilaste karistusena õpetajate vägivalda, kuid ühiskonna ter- visele on sellest veelgi ohtlikum õpilaste vägivald, mis jääb karistamata.